

A Balog családnév jelentése és bronzkori eredete.

A magyarországi családnevek között a Balog vagy Balogh családnév gyakorisági sorban a 10. helyet foglalja el. A leggyakoribb nevek statisztikája az alábbi képet mutatja: [wikipedia, 2015]

Testi tulajdonságok	Foglalkozás	Népnév
1. Nagy (242 ezer),	2. Kovács (223 ezer),	3. Tóth (222 ezer),
6. Kiss (168 ezer),	4. Szabó (216 ezer),	5. Horváth (204 ezer),
10. Balog/h (97 ezer)	7. Varga (140 ezer),	9. Németh (98 ezer).
	8. Molnár (109 ezer).	

A Magyar értelmező kéziszótár szerint [MÉKsz, 1972]:

balog mn *nép rég* 1. Balkezes, *guny* Kétbalkezes, 2. Félszeg, sikerületlen.

balogsuta, balogsüti mn *nép* 1. Aki balkezes, 2. Esetlen, **suta** *~járás*.

A jelen írásban azt kívánom bemutatni, hogy a szó eredetileg a jellemzett személy járására vonatkozott, mégpedig azt jelentette, hogy az illető a bal lábára sántít, biceg. A Balogok gyakoribb balkezességét ugyan adatokkal kívánják alátámasztani: megállapították, hogy közülük 12%-al több a balkezes, mint a nem Balogok között. A statisztika szerint az emberek 8 – 12 % -a balkezes, azaz míg 100 Kovácsból 10 balkezes, Balogból 11, ami a hibahatáron belül van. (Esetleg a Balogok kevesebé igyekeznek leszoktatni gyermekeiket a balkezességről.)

A *balog* olyasféle hangulatfestő szó mint pl. *a pislog, pizmog, döcög, tipeg, lötyög, sűrög* stb. Az utóbbiak igék, ámde a *balog* ige azzal, hogy tulajdonságot jelölt melléknévvé vált. Az *-og, -eg, -ög* végű igék geneziséről Székely Zsuzsa nyelvész kifejti, hogy az ilyen hangulatfestő igék jelentését megnézve legtöbbször valamilyen jellegzetes mozgás alakzata fejeződik ki, ez közös jelentéskomponens: például *battyog, cammog, forog, kullog, lodog, tátog, topog*; fénymozgás: *csillog, ragyog, sajog, villog*.

„ *Nehéz pontosan meghatározni, hogy mi is közös bennük, de valamilyen olyan alakzat rajzolódik ki, hogy sok egymás után ismétlődő, rövid ideig tartó és nem túl intenzív esemény.*” [SZÉKELY, 2013 p.289]

A *balog* szóval kifejezett baloldali mozdulatsorozat sántítás, nem pedig balkezesség. A bicegés, sántaság az ősi mondákban szereplő kovács istenek megénekelt, ábrázolt jellemzője. Ilyen a Kalevalában Ilmarinen, az isteni kovács. A görög Hephaisztosz állandó jelzője a sántaság, vázaképeken a bal- vagy mindkét lába merevségét figyelhetjük meg. A Kalevala és az Iliász, a kovács istenek sántaságát megemlítő mondák mesélői már a vasműves kovácsok munkáját ismerték, azonban ezen istenek a fémművéség kora bronzkori sajátosságait hordozzák. Míg a késő bronzkorban (Kr.e. 12 – 8 sz.) a réz ötvöző eleme az ón volt, a korszak elején készített bronzok szilárdságát arzén tartalmuk okozta. Az érc bányászata (gyakran a lelőhely vizének arzéntartalma miatt), kohászata és kovácsolással történő tömörítése és alakítása tette sántává a bronzműveseket, az akkori kovácsokat, segédeiket és gyermekeiket is.

A Kalevalában Ilmarinen által a Szampó csodamalom kovácsolásakor az alábbi sorok utalnak a segédek talpának neuropátia miatti érzékenységre, de ezzel rámutatnak a monda bronzkori eredetére is:

Csak fújtatja sok rabszolga, Sok nyomorult csak nyomkodja,
Három nyári nap belétele, Három álló nyári éjjel,
Kövek nőttek sarkaikra, Lábok ujjaira szikla.

(Kalevala: Szampó ácsolása, Vikár Béla fordítása)

Szolgákat szed tüzet szítani, rabokat rendel fújtatni
Három hosszú nyári napon, három hűvös éjszakán át
Kemény kő tapad talpukra, lapos kavics lábujjukra

(Rácz István fordítása)

Mozsolics Amália régész az Orvostörténeti Múzeum közleményeiben említi a következőket:

“A legérdekesebb adat annak igazolására, hogy Hephaistos sántasága arzéngáz okozta munkaártalomnak minősíthető, törökországi. Még ma is mondják, ha valaki sántikálva megy: „úgy jársz mint a sánta bakardzsian (bronzműves)”. Adataim a két világháború közötti időből származnak és állítólag ma már Törökországban is mindenütt modern technológiával dolgoznak. A rézművesek, ahogyan egy vasútépítő magyar mérnöktől értesültem, szinte mind sántítanak, legtöbbször csak egy lábra: nem lépnek a talpukra, amiből a nervus peroneus megbetegedésére lehet következtetni.

A műhelyekben, amelyek három oldalról zártak, kis mélyedésben helyezik el a kis űrtartalmú olvasztótégelyt, amelyet agyag és quarcos homokból készítenek. E tégelyek készítése külön iparág. Az olvasztó tégelyek 2–5 literes űrtartalmúak, tehát kb. akkorák, mint a bronzkoriak lehetnek. A tégelyt faparázsba helyezik, vörösre izzítják. A tűzhöz csatlakozik két fújtató, amelyek között a mester felesége vagy gyermeke állva működteti azokat reggeltől estig

A rézműves a földre helyezett üllő előtt kis gödörben térdel. Törökországban a rézművesek sántaságát több helyen a térdepléssel magyarázták. Ha ez lenne betegségük oka, akkor a térdeplés okozta sántaság a szerzetesek jellegzetes betegsége kellene hogy legyen, nem pedig az anatóliai rézműveseké. A térdelő helyzet legfeljebb a peroneus bénulás után kialakuló zsugorodásért felelős. A rézérc pörkölésekor, öntéshez való előkészítése közben a levegőnél jóval nehezebb arzéngáz lefelé terjed, tehát közvetlenül érinti a gödörben térdelő mestert, aki a tűz előtt tartózkodik, de nem érinti a munkatársat, aki a fújtatót működteti. Figyelembe veendő az is, hogy az arzén jóval kisebb hőmérsékleten olvad mint a réz és alig van rézérc, amelyben ne lenne arzén is. Ha ezekben a kis műhelyekben feldolgozott mennyiség kevés is, de mégis az arzéntartalmú rezet olvasztják, hevítik, formálják és ezt csinálják egy életen át mint a „jártas eszű Hephaistos” [MOZSOLICS, 1976 p. 145]

Valószínűleg hasonló bronzkori kovács munkahelyét tárta fel POROSZLAI ILDIKÓ [1993 p. 14] a százhalombattai Földvár területén végzett ásatás során.

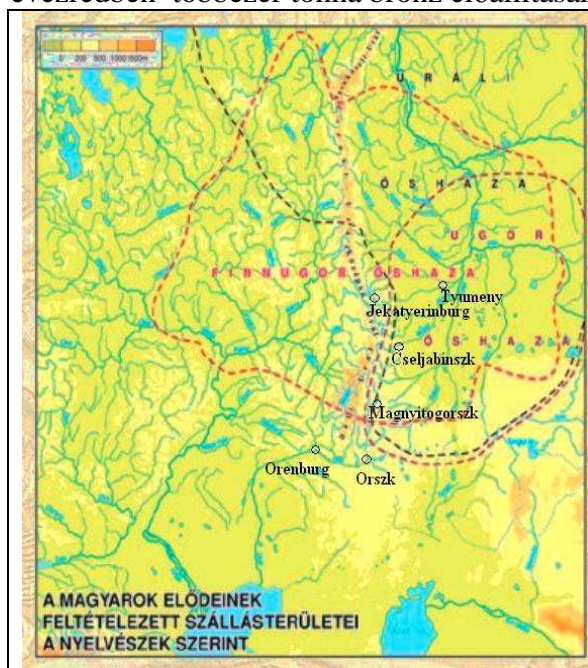
A feltárt épületben ülőpadkás munkagödrt, padlózatán tűznyomokat és két agyag fújtatót találtak. A gödör közelében egy kb 20 cm magas, 50x50 cm-es agyag emelvény oltár, de inkább az üllő alapja lehetett. (Képek:váczi 4332,7)

A házon kívül két bronzöntő kemencét tártak fel. A nagyobbik, kör alakúban állították elő a faszenet, a kisebbik, négyzetes alakúban a nyert faszénnel olvasztották a bronzot.

Erre utal az itt talált 15 cm vastag öntési salak is, továbbá tűzikutyák, bronzrögök és egy öntő minta töredék. A rekonstruált épületet az ottani Régészeti Parkban lehet megtekinteni, a munkagödrt azonban konyhaként mutatják be.

Mint az alábbi térképeken látható a bronzkorban a magyarság ugor elődei éppen a réz- és érceiben leggazdagabb területen, a Közép- és Dél Ural területén éltek. Az elhagyott bronzkori bányák és érchányók száma és mérete alapján ezen a területen az i.e. II és I. évezredben több ezer tonna bronz előállítására lehet következtetni

Boldog Zoltán – Petkes Zsolt - Sudár Balázs - Türk Attila • Az Ósházától a Kárpátokig [BOLDOG, 2015]

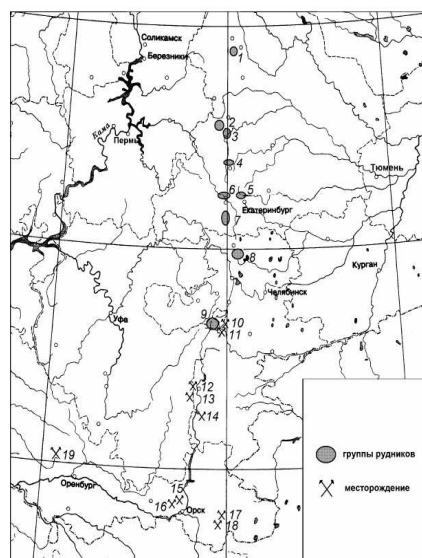

Рис. 6. Карта-схема расположения медных месторождений Среднего и Южного Урала. 1-9 — группы рудников: 1 — Турьинская, 2 — Богомоловская, 3 — Никитгалыкская, 4 — Казалинская, 5 — Пышминско-Ключевская, 6 — Шайтанская, 7 — Реддинско-Сысертская, 8 — Кыштымская, 9 — Вознесенское, Поляковское, Нарали; 10-19 — месторождения: 10 — Никольское, 11 — Таш-Казганское, 12 — Камышли-Узак, 13 — Баир-Узак, 14 — Вороньякая яма, 15 — Гавеское, 16 — Ишкенинский, 17 — Уч-Катта, 18 — Еленовка, 19 — Каргалейские рудники.

Bronzkori rézércbányák és lelőhelyek Közép és Dél-Uralban, [DEGTARJEVA, 2010 p.13]

A fémleletek 80 %-a arzénal ötvözött bronz, arzéntartalmuk 0,5 – 4 %, [CHERNYH, p. 38-49, 1970] . A késő bronzkorban az ónnal ötvözött bronz alkalmazására a dél-uráli ónérc kitermelése adott lehetőséget, ezzel a féművesek arzén ártalma csökkent. Vaskorban a kovácsmesterség széles elterjedéséről az őshaza területén V.ZAVJALOV (2013) monográfiája számol be a vaskori régészeti leletek és néprajzi tanulmányok alapján.

Az ősi bronzművesség emlékét megtaláljuk a magyar mesevilágban is. Egyik legrégebb (uráli) mesehősünk, Fehérlófia segítői a Fanyúvó, a Kőmorzsoló és a Vasgyúró a féművesség három szakaszára, a bányászatra, az érc dúsítására és a fém kovácsolására emlékeztetnek. A bányászok ugyanis a fedőréteg eltávolítása után az érchordozó kőzetet máglya-tűzzel felforósították majd vízzel leöntve egy – egy réteget lerepesztettek belőle. A levált kölemezeket összetörték és az ércben dús darabokat színük szerint kiválogatták, majd mozsárban vagy örlőkövön megőrölték. Fateknőben iszapolták, amikor is az ércben dúsabb szemcsék alulra kerültek. A módszer emléke élt még Erdélyben a 19 század végén [GAGYI 1978 p.73]. Az érc kohászata, az öntés és a kovácsolás már általában a jól védhető telephelyen történt, hisz a bronz „aranyat ért”. A régészek a kemencéket ott találják.

Az uráli bronzkor érbányáit a 19-20. században iparilag leművelték, de néhány megmaradt. „A (Magnyitogorszk közeli) Vorovszkaja Jámát, amit a geológiai kutatások során érintetlenül hagytak a Zagneyka -Kuysak folyóközben találták meg. Az őskori lelőhely köralakú, átmérője 30 – 40 m, mélysége 3-5 m. A kőfejtő peremén északi és délnyugati oldalon 5-15 m széles, 0,8-1,2 m magas kőzethányó van. Az átvágó régészeti kutatóárok adatai szerint a legteljesebb metszet három szintet mutat amiket eltemetett talajréteg választ el egymástól. Az északi földhályás keleti kiszögelésénél 8 m hosszúságban , 0,7 m vastag kulturréteget találtak, ez két szintet foglal magába, mindegyiket feldolgozott kőzetréteg fedi. Az alsóban hamu és háziállat-csontok, a felsőben építészeti szerkezetek maradványai és kerámia edények darabjai voltak, G. B. Zdanovics szerint ezek jellegzetesek a Szintasta és Alakulszki kulturára.” [ZAJKOV, 2000, c. 112–130].

“A kőfejtő alján malachittal átszótt gránáttartalmú hiperbázitokat tártak fel 8 méter szélességű és 25 m hosszú lencse alakban. A mélyben szulfid zárványokkal hintett kőzet van, amit nem fejtettek ki. A kőfejtőben találtak őskori salaktörmelékeket, amelyek kohósítási próbák maradványai lehetnek.” [ZAJKOV, 2013]

A bronzérc őskori bányászatát jól szemlélteti a stockholmi Skanzen bemutatója:

Fotó Balog Z.

Fotó Balog Z.

A bányászat során a zöld, malachittartalmú kődarabokat válogatták ki. A malachit réz-hidrokarbonát, egy másodlagos rézérc, ami az alapkőzetben lévő elsődleges rézhioarzenát zárványok bomlása során keletkezik és az ércellékben dúsul fel. Am az alapkőzet felforrósítása során az arzénszulfid kéndioxiddá és illékony arzéntrioxiddá ég el, ami mérgezi a bányászt – a Fanyűvőt és a Kőmorzsolót. A Vasgyúrót már a kovácsolás során (is) éri az arzén ártalom, amikor is a bronztárgyat, pl. tört, kb. 850 fokra többször felhevíti, lehűtve kilágyítja majd kalapálással tömöríti. Ezzel éri el a bronztőr acélhoz közeli szilárdságát.

Figyelemre méltó az a tény, hogy a magyar nyelvben nem nevezik meg a kovácsot, ahogy nincs magyar szó a medvére sem. Talán a kovács mesterségének említése éppúgy tabu volt, mint ahogy az isteni származású medvéé. Sántaságára, testi hibájára utaló *balog* jelző éppúgy védelmet jelentett az ártó erők ellen, ahogy a gyermekek lekicsinylő Árpád, Borsod, Kölesd neve.

A bronzkori kovácsok munkája szakrális tevékenység volt. A rézérc kohósítása, ötvözése (cementálása arzén, ón tartalmú ásványokkal), öntése jobbára éjjel történt, (sötétben látható csak az izzás, itélhető meg a megfelelő hőfok) és nagy gyakorlattal precíz műveletsort (hagyományos rítust) kellett végrehajtani. Egy bronzkés kiöntését 12 másodperc alatt el kellett végezni a tégely kiemelésétől az öntés befejezéséig. A bronzművesség lehetett az első elkülönült foglalkozás, amely nemcsak teljes munkaidőt igényelt, de családi hagyományként öröklődött. Erre mutat, hogy a családnév statisztikában a mesterségek sorában a kovács foglalja el az első helyet. A fazekas csak huszadik. A kerámiák a bronzkorban még nem voltak kereskedelmi tárgyak, minden családban akadt hozzáértő fazekas, de a fémművesség (ércbányászat, dúsítás, kohászat, ötvözés, öntés, kovácsolás) a kezdetektől bonyolult szakmunka lett.

A bronzkorban kovácsmesterséget űző pogány magyarok alighanem mágikus szertartásokkal segítették munkájuk sikerességét. Ez a kereszténység felvétele után az ősi rítus tiltásához vezetett. Ezután már nevével lehetett nevezni a réz- és vasműveseket, igaz, a szlávok szavával.

Közismert, hogy a családnévek kötelezővé tétele után sok cigány család kapott Balog nevet. Ennek egyik oka lehet az, hogy a cigányok között több moldvai, balkáni, kisázsiai származású rézműves volt. A rézüstök, bográcsok készítése ősi technikával történt, különösen a réz (azaz bronz) kolompok öntése továbbra is kézműves munka volt. Talán köztük is sok volt a sánta, suta, ám lehet, hogy csak az öreg magyarok emlékeztek a pogány kovácsok ősi ragadványnevére.

Összefoglalás:

A balog ige bronzkori, ballábara bicegőt jelent. A fémművesek láb- idegeinek sorvadását a bronz arzéntartalma okozta. A kovács szó a bronzkorban a magyar nyelvben tabu volt, helyette balog rejtő szót használták. Balog családnévnév a kovácsok ragadványneve. A Kalevala részben kora bronzkori monda. A cigányoknak adott Balog családnévnév rézművest jelent.

Irodalom:

BOLDOG, 2015

Boldog Zoltán – Petkes Zsolt – Sudár Balázs – Türk Attila: Az Óshazától a Kárpátokig – a leletektől a viseletekig
MAGYAR RÉGÉSZET ONLINE MAGAZIN • 2015 ŐSZ
<http://444.hu/2015/02/27/lehet-hogy-teljesen-felreertettuk-eddig-a-magyarok-ostortenetet/>

- GAGYI, 1978 Gagy László: Régi sajátos foglalkozások Etéden. Rézpormosás. In: Népismereti dolgozatok 1978. Szerk. Dr Kós Károly, Dr Faragó József, Bukarest, 1978.
- MÉKsz, 1972 Magyar értelmező kéziszótár (Akadémia kiadó 1972)
- wikipedia, 2015 https://hu.wikipedia.org/wiki/Leggyakoribb_magyar_vezet%C3%A9k_nevek_list%C3%A1ja
- MOZSOLICS, 1976 Mozsolics Amália: Hephaistos sántasága
Com.Hist.Artis.Med. 78-79 (1976); ujraközlés:
Ponticulus Hungaricus V. évfolyam 3. szám · 2001. Március In:
http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/2.3.3.1/1976_078_079_mozsolics_amalia_hephaistos_santasaga.pdf
- POROSZLAI, 1993 Poroszlai Ildikó: Százhalombatta bronzkori története.
In: 4000 év a 100 halom városában.
- SZÉKELY, 2013 Székely Zsuzsa: Az önkényes motivált nyelvi jelekről.
Babes-Boyai Tudományegyetem Hungarologia doktori iskola. PhD konferencia 2013. Balassi Intézet
<http://hu.scribd.com/doc/245471805/PhD-Konferencia-2013#scribd>
- CHERNYH, 1970 Черных Е.Н.: Древнейшая металлургия Урала и Поволжья // МИА. 1970. № 172..(МИА — Материалы и исследования по археологии СССР)
- DEGTARJEVA, 2010 А. Д. ДЕГТЯРЕВА: ИСТОРИЯ МЕТАЛЛОПРОИЗВОДСТВА ЮЖНОГО ЗАУРАЛЬЯ В ЭПОХУ БРОНЗЫ, Nauka 2010
www.ipdn.ru/rics/doc0/ZQ/labpaleo/monogr-degtyareva.pdf
- ZAJKOV, 2000 Зайков В. В. : Воровская Яма – новый рудник бронзового века / В. В. Зайков, Г. Б. Зданович, А. М. Юминов // Археологический источник и моделирование древних технологий. – Челябинск : Центр Аркаим, 2000. – С. 112–130.
- ZAJKOV, 2013 Зайков В. В. : Горно-металлургические центры бронзового века в Зауралье и Мугоджарах
АРХЕОЛОГИЯ ПАЛЕОМЕТАЛЛА
Серия «Геоархеология. Этнология. Антропология»
2013. № 1 (2). С. 174–195
- ZAVJALOV, 2013 Владимир Завьялов, Людмила Розанова, Наталья Терехова: История кузнечного ремесла финно-угорских народов Поволжья и Предуралья: К проблеме этнокультурных взаимодействий
Litres, Oct 1, 2013
<http://www.lrc-press.ru/pics/previews/ru/%2867%29Pages%20from%20Zavjalov-2009-v.pdf>